

Јовица Тркуља

Правни факултет Универзитета у Београду

АПОРИЈЕ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ДРЖАВЕ*

Сажетак

Рад је посвећен детерминантама распада прве и друге Југославије. Циљ анализе је да покаже да распад и ратови који су вођени на југословенском тлу имају дубље детерминанте, да нису само локална балканска збивања већ да имају и глобалне импликације. Аутор сматра да се дисолуција СФРЈ може објаснити само применом мултитеоријског дискурса (различитих теоријских парадигми и модела): геополитика и историјски процеси дугог трајања, светскосистемска парадигма, теорије неуспеле модернизације, структуралне зависности, неједнаке размене, развоја неразвијености, репресиве међународне поделе рада, ограниченог суверенитета, национализма као политичке технологије и сл. Детерминанте распада Југославије он везује за четири њене апорије: 1) неуспеле модернизацији, 2) недовршене државе и политичке заједнице, 3) етничког, верског и културног плурализма и 4) дејства спољашњих сила. Његова теза је да процеси који су дезинтегрисали СФРЈ нису били израз сукоба цивилизација на Балкану, нити тријумфа либерализма над тоталитаризмом, већ конкретних државотворних интереса сукобљених страна, унутрашњих и међународних. Сепаратистички покрети у СФРЈ искористићени су, у погодном политичком

* Ауторизовани текст излагања на научном скупу: „Југословенска држава од остварења ‘племените идеје’ до слома ‘вештачке творевине’“, који је одржан у Београду 1. децембра 2018, у организацији Института за политичке студије. Текст је резултат ауторовог рада на пројекту под називом „Перспективе имплементације европских стандарда у правни систем Србије“, који се реализује на Правном факултету Универзитета у Београду.

тренутку, као средство за декомпоновање геополитичког простора Балкана у складу са интересима великих сила. Под дејством нове реконфигурације светског и европског система моћи дошло је до разарања југословенске државе. Уместо Југославије конституисан је низ малих, зависних, недовршених, псеудодржавица под доминацијом нових светских поседника моћи.

Кључне речи: детерминанте распада Југославије, неуспела модернизација, тенденције интеграције и дезинтеграције, противречја југословенске државе, утицај спољашњих сила.

1. УВОД

Југославија је настала 1. децембра 1918. године проглашењем Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. У конституисању заједничке државе ова три словенска народа одлучујући значај имао је распад Аустроугарске и статус Србије као једне од сила победница у Првом светском рату. Немачка агресија, окупација и комадање Краљевине Југославије 1941. године означили су распад и крај прве Југославије. Из ратне пустоши и дотад незапамћеног страдања људи, из рушевина Краљевине Југославије никла је друга Југославија – као социјалистичка федеративна република. Прва Југославија била је, пре свега, резултат пораза аустро-немачке моћи, а друга Југославија је обновљена на рушевинама ратног поретка Европе, поразом немачке моћи.

Друга Југославија (1945–1991), брзим успоном и свестраним развитком 50-тих и 60-тих година, побудила је наду да је најзад пронађена формула заједничког живљења. Међутим, њена криза и суноврат у етничко-верски рат 90-тих година поново су упозорили на крхкост и, у контексту светског поретка моћи, неодрживост формуле заједничког живота Јужних Словена. СФР Југославија, која је претходних деценија уливала наде у тзв. Трећи пут и „социјализам са људским лицем“ – распадала се у ужасу и трагедији грађанског рата остављајући за собом пустош, бројне жртве, разорене

градове, породице, трагичне људске судбине. Али за њом су остала и бројна питања која чекају објективне, теоријски утемељене одговоре. У последњој деценији остварени су значајни резултати у истраживању сложених узрочника распада Југославије. Појавиле су се бројне студије и књиге код нас и у свету које дају одговоре на ова питања и нуде теоријско-методолошке претпоставке за научно разумевање распада Југославије.¹

У објашњењу распада Југославије најчешће се посеже за парадигмама Арнолда Тојнбија, Збигњева Бжежинског, Френсиса Фукујаме, Семјуела Хантингтона и њима покушавају објаснити сукоби који су разорили југословенску државу.² Њихова схватања политичке теорије, историје, цивилизације и Балкана битно су одредила не само теоријски дискурс у коме се води дебата о проблему Југославије, већ су битн утицала и на перцепцију самог порблема. Нажалост, њихове утицајне доктрине које су одређивале теоријски штимунг често су злоупотребљаване и биле су неспојиве са чињеницама и нашом реалношћу.

Насупрот томе, заступам становиште да се дисолуција СФРЈ може објаснити само применом мултитеоријског дискурса (различитих теоријских парадигми и модела): геополитика и историјски процеси дугог трајања, светскосистемска парадигма, теорије неуспеле модернизације, структуралне зависности, неједнаке размене, развоја неразвијености,

1 Од бројних књига о распаду Југославије овде ћемо имати у виду нарочито следеће: Ласло Секел, *Југославија – структура распадања*, Рад, Београд, 1990, Радмила Накарада, Лидија Баста-Посавец, Слободан Самарџић (уредници), *Распад Југославије, продужетак или крај агоније*, ИЕС, Београд, 1991, Зоран Обеновић, *Србија и нови поредак*, Градина/ИФДТ, Београд, 1992, Слободанка Ковачевић, Путник Дајић, *Хронологија Југословенске кризе 1942-1993*, ИЕС, Београд, 1994, Дејан Јовић, *Југославија - држава која је одумрла.. Успон, криза и пад Четврте Југославије*, Прометеј, Б92, Загреб, Београд, 2003, Дејан Ђокић, *Yugoslavism, Histories of a Failed Idea 1918-1992*, Hurst & Company, London, 2003, Светозар Стојановић, „Пропаст комунизма и разбијање Југославије“, Филип Вишњић, Београд, 1995, Јован Брајфорд, *Теорија завере, Србија против „новог светског поретка“*, Београдски центар за људска права, Београд, 2006, Радмила Накарада, *Распад Југославије, Проблеми тумачења, суочавања и транзиције*, Службени гласник, 2008.

2 Arnold Toynbee, *A Study of History*, Oxford University Press, 1977, Zbigniew Brzezinski, *The Grand Chessboard*, Basic Books, New York, 1997, *Velika šahovska tabla*, CID, Podgorica, 2001, Francis Fukuyama, *The End of History and the Last Man*, Free Press, 1992, *Sudar kultura*, Societas, Beograd, 1997, *Изградња државе*, Филип Вишњић, Београд, 2007, Samuel P. Huntington *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, 1996, *Sukob civilizacija*, CID, Podgorica, 1998.

репресиве међународне поделе рада, ограниченог суверенитета, национализма као политичке технологије и сл.³ Моја теза је да процеси који су дезинтегрисали СФРЈ нису били израз сукоба цивилизација на Балкану, нити тријумфа либерализма над тоталитаризмом, већ конкретних државотворних интереса сукобљених страна, унутрашњих и међународних. Наиме, сепаратистички покрети у СФРЈ искоришћени су, у погодном политичком тренутку, као средство за декомпоновање геополитичког простора Балкана у складу са интересима великих сила. Под дејством нове реконфигурације светског и европског система моћи дошло је до разарања југословенске државе. Уместо Југославије конституисан је низ малих, зависних, псеудодржавица под доминацијом нових светских поседника моћи.

2. ДЕТЕРМИНАНТЕ РАСПАДА ЈУГОСЛАВИЈЕ

Прва и друга Југославија су се темељиле на четири статичка стуба: 1) модернизацији, 2) изградњи модерне државе и политичке заједнице, 3) етничком, верском и културном плурализму и 4) подршци спољашњих сила. Творцима прве и друге Југославије се чинило да се, упркос политички ровитом балканском тлу, на овим упоришним тачкама може подићи стабилна и релативно дуготрајна државна творевина. Међутим, обесхрабрујуће трагична искуства – слом прве Југославије 1941. и друге 1991 – јасно су разоткрила пукотине у тој „статистици“, непомирљива противречја и антагонизме услед којих се Југославија као држава у XX веку два пута рушила као кула од карата. Стога се поменуте четири тачке ослонца Југославије приказују као четири апорије које су у XX веку безуспешно решаване помоћу југословенске формуле.

1. – Два пута *неуспела модернизација* показала се као непремостива препрека у формирању Југославије као модерне

3 Уп. Ласло Секељ, *Југославија – структура распадања*, Рад, Београд, 1990, стр. 20., Мирослав Печулић, “У зачараном кругу политике”, у књизи *Рађање јавног мњења и политичких странака*, Институт за политичке студије, Београд, 1992, стр. 41, Миодраг Јовичић, *Државност федералних јединица*, Издавачка задруга „Политика и друштво“, Научна књига, Београд, 1992, стр. 97-99, Предраг Голубовић, *Држава у покушају*, Службени лист, Београд 2003, 227 стр. Лазих Младен (приредно), *Рачји ход, Србија у трансформацијском процесу*, Филип Вишњић, Београд, 2000, Слобдан Антонић, *Заробљена земља*, Откровење, Београд, 2002, Чедомир Антић, *Истроја и заблуда*, Еволта, Београд, 2005.

државе. Први покушај био је да се помоћу примитивно ауторитарног капитализма досегне до либерално-демократског система, а други пут је то покушано помоћу реалног социјализма, у коме се модернизација надокнађивала убрзаном индустријализацијом. У оба југословенска случаја била је то „модернизација без модерности“ (Ралф Дарендорф) у којој су суспендована два кључна фактора западне цивилизације – политичка партиципација и економска лична иницијатива; дакле, и грађанин и предузетник.⁴

Како и зашто се то збило? Зашто су у другој, слично као и у првој Југославији осујећени процеси модернизације, те су новим ратним пустошењем њени народи поново враћени на почетак индустријализације?

Три су кључна разлога неуспеле модернизације, историјске инволуције и цивилизацијског суноврата Југославије. Прво, доминација политике над економијом и свим сегментима друштва имала је и своје наличје (анулирање аутономије привредних субјеката и слободног деловања закона тржишта; кадровски монопол и негативна селекција кадрова, маргинализовање науке, волунтаризам и ирационалност у расподели вишка вредности). Друго, разлагање централизованог државног монопола седамдесетих година водило је широкој децентрализацији која се, у недостатку кохезивног фактора, изродила у дезинтеграцију. Југославија се претворила у брод без крме, са осам командних мостова који су крманили ка све различитијим и удаљенијим циљевима. И треће, поред ових унутрашњих фактора, битан узрок кризе и агоније Југославије налази се у владајућем светском поретку који механизмима структуралног везивања (технолојом, финансијским и индустријским капиталом) и стварног подређивања привреда новоиндустријских земаља увлачи те земље у свој разорни круг и блокира њихов развој. „Југославија је само због драстичног повећања цена новца (каматама), технологије и нафте у току 1973-1984. године платила педесет милијарди долара више него што би иначе платила (износ раван петогодишњој акумулацији“⁵).

4 В. Ralf Dahrendorf, *Betrachtungen über die Revolution in Europa*, Deutsche Verlags-Anstalt GmbH, Stuttgart, 1990, Зборник *Србија у модернизацијским процесима*, Институт за новију историју, Београд, 1994, „Модернизацијски процеси у Србији XX века“, расправа са истоименог научног скупа, *Токови историје*, бр. 1-2, Београд, 1994, стр. 9-148.

5 Мирослав Печујлић, „У зачараном кругу политике“, стр. 43.

2. – Важна детерминанта распада Југославије везана је за *апорије етничког, верског и културног плурализма*. Тло на којем је настала Југославија представља живу археологију таложења и прожимања бескрајне разноликости вера, нација, језика, обичаја, региона и држава. Међутим, испод овог разноликог и богатог југословенског тла, дубоко у његовој утроби од почетка делују две противречне силе дуготрајне и велике снаге.

Прву чине *силе интеграције*. Наиме, заједничко етничко порекло и вековна упућеност на заједничку борбу против туђинских поробљивача и асимилација формирали су свест о егзистенцијалној повезаности јужнословенских народа. Ту свест су јасно артикулисала највећа имена хрватске, српске, словеначке и црногорске културе и политике⁶ која су још од XIX века у Југославији видела једини пут да јужнословенски народи очувају свој идентитет на балканској ветрометини, „да се изједначе са великим народима и да постану актери историје, уместо да им се историја догађа“. Поред тога, они су у верској, етничкој и културној разноликости Југославије видели огроман цивилизацијски потенцијал драгоцен за шире интеграционе процесе у Европи. То је простор који није само бескрај деоба и метежа, „није само ризница реалне прошлости Грчке и Византије него, и то пре свега, *простор који много апсорбује*“ (Подвукао – Ј. Т.).⁷ У том смислу, југословенство је замишљено као идеја која спаја и повезује. Она је својеврсно успостављање мостова не само између Јужних Словена већ и између осталих народа на Балкану, између католичанства, православља и ислама, између Истока и Запада.

Другу тектонску силу чине *силе дезинтеграције*. У бити то су силе антијугословенства које одбацују сваки облик

6 У том смислу најчешће се помињу следећа имена: Јанко Драшковић, Људевит Гај, Иван Кукуљевић, Иван Мажуранић, Бранко Радичевић, Петар Прерадовић, Матија Бан, Јосип Јурај Штросмајер, Фрањо Рачки, Петар Петровић Његош, Лаза Костић, Светозар Милетић, Васа Пелагић, Ђуро Даничић, Јован Јовановић Змај, Иван Цанкар, Антон Ашкерц, Тадија Смичиклас, Михаило Пупин, Никола Тесла, Милан Решетар, Јован Скерлић, Антон Густав Матош, Стојан Новаковић, Милан Марјановић, Алекса Шантић, Иво Војновић, Иван Мештровић, Александар Белић, Јован Цвијић, Слободан Јовановић, Мирослав Крлежа, Иво Андрић и др. Опширније о томе видети: Алекса Ђилас, „Крваво перо: савремено антијугословенство и његови извори“, у књизи *Распад Југославије – продужетак или крај агоније*, Институт за европске студије, Београд, 1991, стр. 102.

7 Исидора Секулић, „Балкан: белешке једног балканофила“, *Изабрани есеји*, приредио Ђорђе Ј. Јанић, Академска књига, Нови Сад, 2010, стр 335-339.

јужнословенске заједнице и против су сваког етничког и културног плурализма. Ригидно апсолутизујући верске, етничке и културне специфичности појединих јужнословенских народа, ове дезинтегративне снаге тежиле су и теже сепаратном раздвајању појединих народа и успостављању вештачких граница између Јужних Словена. Стога су оне у бити етатистичке, јер им је неопходна национална држава помоћу које би развојиле југословенски економски и културни простор и заштитиле властиту нацију од наноса и уплива других нација, а на принципу чистоте властите крви и тла. У заједничкој држави Југославији, по правилу, се види „тамница народа“ у којој се врши асимилација од стране друге нације и нужно потиरे национално и верско биће појединих народа, унифицирају се њихове културне особености и сл. Као таква, Југославија се означава као вештачка творевина („Версајска творевина“) настала вољом великих сила и конституисана диктаторским, једностраним актом 1. децембра 1918. године, потврђена Видовданским уставом 1921. године.⁸

Седамдесетогодишња историја Југославије приказује се као насилни прекид органског националног развоја, наметнут „споља“, а одговорност за њено етаблирање сноси „издајнички“ део здравог националног тела. Одатле се изводи закључак да је Југославија релевантна тек као предмет беспштедне критике и деструкције свим средствима.

Дакле, као основ критике Југославије, заједничке државе јужнословенских народа, служе првенствено вредности које су конститутивне за национални идентитет, национално-верску традицију и аутохтону културу. Критика Југославије изводи се из етничко-верског контекста, тј. аргументација полази од посебности и инкомпатибилности националних традиција и религија. У том смислу, крај Југославије треба да омогући „обнову“ и „препород“ националног бића, враћање његовим „изворима“: националној држави, вери, језику, култури, патриотизму.

---

⁸ У том смислу се, на пример, истиче да је Видовдански устав донет у Народној скупштини која је образована противно захтевима Народног већа државе Словенаца, Хрвата и Срба, а темељила се на прводецембарском једностраном акту. Устав је изгласан уз одсуство представника Хрватске, као и Комунистичке партије Југославије. За Устав је гласало 223, против 35, а апстинирало је 158 посланика.

Историја Југославије је својеврсно двојно књиговодство ових дубинских сила дугог трајања – сила интеграције и сила дезинтеграције.

2. – У првој Југославији антиномијско сучељавање сила интеграције и дезинтеграције испољавало се од њеног почетка до краја у сукобу двеју крајности – *унитаризма* и *сепаратизма*.

Унитаристичке идеје су играле значајну улогу у стварању Југославије. Оне се јављају средином XIX века најпре у Хрватској, када је хрватска нација унутар Аустро-Угарске била озбиљно угрожена мађаризацијом и германизацијом. Политика унитарног јединства Хрвата и Срба у Хрватској имала је за циљ да ојача положај оба народа, да омогући њихову самосталност и у крајњој линији постигне ослобођење од Аустро-Угарске. На другој страни, српски политичари су, такође, прихватили ове унитаристичке идеје као оправдање за намеравано стварање заједничке (унитарне) државе.

Касније, у XX веку, унитаристичке идеје су попримиле екстремно националистичке облике. Реч је о изразито хегемонистичким варијантама свесрдног унитаризма, који не признаје националну самосталност Хрвата, Муслимана и Македонаца, и свехрватског унитаризма, који тежи да Србе као нацију и „реметилачки фактор“ елиминира са хрватског тла, или их претвори у Хрвате.

Унитаризам као особена идеологија потирања националних индивидуалности обележио је настанак и развој Краљевине СХС 1918. године. Идејно-историјска основа ове идеологије је схватање да су Срби, Хрвати и Словенци „један троимени народ“ и да у јединственом народу не може бити никаквог државног подвајања. Ова држава је, у име националне унификације, захтевала и наметала одрицање од стечених националних индивидуалности и настојала да се успостави као национална државна организација која би најбоље штитила интересе буржоазије сваког народа. То је још више дошло до изражаја увођењем монархистичке диктатуре 1929. године и доношењем Октоисаног устава 1931, када је унитаризам постао службена идеологија Краљевине Југославије.

Централизам је представљао политичко-државну конкретизацију унитаризма. Он је обезбеђивао један

суверенитет, једно законодавство и једну владу. Истовремено, он је представљао брану против сепаратистичких захтева за аутономију и федерализам. Главни политички субјекти, на челу са Радикалном странком, сматрали су да је федерација највећа опасност, јер води цепању јединственог државног тела, хаосу и анархији.

Слично унитаризму, и *сепаратистичка* струја је у југословенској прошлости имала различит значај и карактер. До Првог светског рата сепаратизам је постојао углавном код јужнословенских народа који су били под туђинском влашћу и представља вид националне борбе за ослобођење (Хрвата и Словенаца у Аустро-Угарској, Срба, Црногораца и Македонаца у Турској).

Сепаратизам је као антипод унитаризму постојао од почетка и у новоформираној заједничкој држави. Он се изражавао у тежњи за стварањем независних националних држава као свом крајњем циљу. Окосницу сепаратистичких струја чинио је националистички покрет у Хрватској политички артикулисан у умереној стратегији Хрватске сељачке странке и у екстремном облику у Хрватској странци права (тзв. „франковци“), која се залагала за решење хрватског питања изван Југославије.

Сепаратистичке струје су се залагале за концепте државног уређења који су се кретали од федерације, преко конфедерације до разбијања заједничке државе и формирања независних националних држава. Концепт федерације заступале су умерене сепаратистичке струје у првој фази, док је унитарно-централистичка струја била доминантна. Конфедеративни концепт државе експлиците је заступала Хрватска пучка странка, која је у свом „Нацрту државног уређења“ предвидела конфедеративно уређење – савез држава. Наиме, заједничка држава би се организовала као конфедерација састављена од Србије, Хрватске и Словеније, док би се Црна Гора, Босна и Херцеговина и Македонија изјасниле којој би се чланице савеза прикључиле. Најзад, концепт разбијања Југославије заступале су радикално-националистичке политичке снаге потпомогнуте екстремистима из иностранства (усташе, ВМРО и сл.).

Између ових антагонистичких струја унитаризма и сепаратизма постојала је у првој Југославији и средња, *аутономистичка струја*. Међутим, она је била маргинална и недовољно политички укореењена. Заправо, она се свела на усамљене гласове угледних личности које су се залагале за средње решење. У том смислу, Слободан Јовановић је писао: „Између крајности мора се наћи средња линија. Та средња линија може бити само самоуправна покрајина, која је много самосталнија него округ, а опет зато није онолико самосталном колико државица.“ На линији оваквог размишљања били су и предлози (на пример, радикалног првака Стојана Протића) о децентрализацији државе на девет историјских покрајина са покрајинским скупштинама и владама, поред одговарајућих централних органа⁹.

Државно клатно у првој Југославији осцилирало је у великим амплитудама од унитаризма ка сепаратизму. У првој деценији заједничке државе доминирала је унитарно-централистичка концепција политичког система. Она је кулминирала увођењем диктатуре 1929. године и Уставом од 1931. године. По том Уставу Југославија је била подељена на девет бановина, а бановине на округе, срезове и општине. Бановине су подељене према географском, а не националном критеријуму и представљале су административно-територијалне јединице подређене централној власти¹⁰. Ова подела је била израз тежње за што потпунијом централизацијом и стварањем основа за политику интегралног југословенства насупрот националистичком сепаратизму.

У другој деценији заједничке државе унитаризам и интегрално југословенство долазили су у све оштрији сукоб са изразито вишенационалном реалношћу и сепаратистичким тенденцијама. Заоштрене економске и социјалне противречности неуспеле модернизације транспоноване су у међунационалне конфликте, а ових у екстремни сепаратизам. Међутим, погоршани међународни положај Југославије и могућност њеног увлачења у ратни

9 Уп. Мирослав Печујлић, *нав. дело*, стр. 91.

10 Закон о називу и подели Краљевине на управна подручја. Од 3. октобра 1929. бановине су носиле називе главних југословенских река: Дравска, Савска, Врбаска, Приморска, Дринска, Зетска, Дунавска, Моравска и Вардарска, а територија града Београда, са Земуним и Панчевом, била је издвојена у посебну управну заједницу.

сукоб приморали су лидере главних хрватских и српских странака, и Двора, на споразумевање и трагање за формулом заједничке државе. Економска криза и велике социјално-политичке тензије ишле су наруку сепаратистичким снагама које су потискивале унитаристичке силе. У том контексту, након неуспеха Стојадиновићеве владе на изборима 1938. године, почетком 1939. године образована је влада на челу са Драгишом Цветковићем, са задатком да подстиче споразум с хрватским вођством. До споразума је дошло августа 1939. године (тзв. Споразум Цветковић-Мачек). Предмет тог споразума нису била економска, социјална и политичка питања целине земље, него првенствено решење хрватског питања. Формирана је *Бановина Хрватска*, као аутономна јединица у оквиру Југославије, са сопственом унутрашњом организацијом и надлежностима у одређеним питањима. Тиме је напуштен унитарно-централистички принцип уређења државе и утемељен нови федеративни принцип (националних јединица). Ова реорганизација унутрашњег уређења државе била је парцијална, јер није обухватала ни остале делове заједничке државе, нити је уважавала интересе осталих народа. Из тих разлога она ће изазвати кулминацију екстремно сепаратистичких снага које ће захтевати такво решење и за своје народе унутар Југославије.

На тај начин, уместо унутрашње консолидације и компромисне формуле заједничке државе, крајем тридесетих година у први план су избили екстремни видови национализма са сепаратистичким тенденцијама под фашистичким покровитељством. Разједана непомирљивим противречјима и националним тензијама, са озбиљно уздрманим и напрслим државним темељима, Југославија је постала лак плен сила Осовине, које су априла 1941. године извршиле напад на њу и за само 12 дана, не наилазећи на озбиљан отпор, принудиле је на капитулацију. Већ 10. априла 1941. године, уз помоћ Немачке и Италије, образована је тзв. Независна Држава Хрватска, која је обухватала и Босну и Херцеговину и допирала до Земуна и Боке которске; део Далмације и Истре припао је Италији; део Војводине Мађарској и Немачкој; Косово је потпало под управу сецесионистичког (балистичког) покрета; а већи део Македоније припао је Бугарској.

3. – У другој Југославији настављена је борба дубинских сила интеграције и дезинтеграције која ће на површини добијати различите манифестације. У прве две деценије те су се борбе изражавале у сукобу процеса *централизације* и *децентрализације*, а потом (од седамдесетих до деведесетих година) у сукобу око концепта *федерације* и *конфедерације*.

Током Другог светског рата положени су темељи новој федеративној држави. Године 1943, на Другом заседању АВНОЈ-а, донета је одлука да се Југославија изгради као демократска федеративна држава равноправних народа, с федеративним јединицама: Србијом, Хрватском, Словенијом, Македонијом, Босном и Херцеговином и Црном Гором. Међутим, након ослобођења изграђен је административно-централистички систем у којем су политички и економски системи били интегрисани. Кичму система чиниле су организације и руководства владајуће Комунистичке партије, док су остали политички субјекти имали само трансмисиону улогу. Одлуке Партије обавезивале су све – државне органе, друштвене организације, предузећа, установе грађана. Као доминантан и идеалан тип организације привредног живота проглашено је „државно предузеће чије економске функције врши централизовани државни орган“¹¹.

Централизам друге Југославије битно се разликовао од централизма прве Југославије. Његова специфичност је у јакој централистичкој власти монополске партије, у наглашавању политичких циљева у инвестиционој политици, у чврстој партијској контроли свих друштвено-политичких организација, у демократском централизму као операционализованој партијској дисциплини, у давању приоритета потребама федерације или СКЈ у односу на потребе федералне јединице¹². Друга битна разлика овог централизма од прве Југославије јесте у томе што „центар доминације није чинила српска политичка елита, већ *наднационална елита* моћи – савезни државно-партијски центар у коме кључну улогу имају личности које нису Срби (Тито и Бакарић – Хрвати и Словенац Кардељ). Или: од укупно девет председника савезне владе за 45 година

11 Борис Кидрич, говор на V конгресу КПЈ 1948. године.

12 Уп. Ласло Секел, *Југославија – структура распадања*, Рад, Београд, 1990, стр. 20.

само је један био Србин, петорица су били Хрвати, по један Словенац, Црногорац и Македонац¹³.

Двојство између у основи противречних принципа – централизоване организације и федеративних (национално-републичких) ентитета – решавале су савезне државно-партијске елите, на челу са харизматским лидером Јосипом Брозом. Југославија се, дакле, конституисала као партијска држава, са харизматским вођом на челу и вазалима као републичко-националним трансмисијама. „Недемократско и централистичко устројство власти истовремено је и извор великог привида и манипулације националним сентиментима. Наиме, под гвозденом руком ‘наднационалног центра’ – који све док има моћ без милости уклања кадрове свих националности од којих би запретила опасност за његову власт – све републике и нације подједнако се осећају повлашћеним и запостављеним“¹⁴.

Процеси децентрализације почињу педесетих година увођењем *самоуправљања* као основне системско-интегративне вредности. Међутим, будући да је самоуправљање представљало идеолошко-нормативну фасаду у суштини етатистичко-партијског тоталитарног друштва с првенствено манипулативном функцијом, децентрализација је била више формална него стварна¹⁵. Стварни извори моћи су и даље остали строго централизовани и концентрисани у уској државно-партијској елити, маргинална и секундарна друштвена моћ је децентрализована и то, по правилу, у облику тзв. децентрализованог бирократизма¹⁶. Стога је основни сукоб о дистрибуцији друштвено-политичке моћи у југословенском друштву до краја шездесетих година адекватније означавати као сукоб *централизма и антицентрализма*¹⁷.

Проглашење привредне и друштвене реформе 1965. године, тзв. заокрет ка тржишној привреди, био је заправо

13 Мирослав Печујлић, *нав. дело*, стр. 54.

14 Исто, стр. 54.

15 О манипулативној функцији самоуправљања у Југославији види Ласло Секел, *Југославија – структура распадања*, стр. 11-64.

16 О децентрализованом бирократизму види Мирослав Печујлић, *Хоризонти револуције*, Институт за политичке студије, Београд, 1970.

17 Исто.

политички одговор на економску и социјалну кризу изазвану ригидним административним централизмом и партијском диктатуром. Наиме, „у време када држава контролише 73% бруто дохотка и 2/3 акумулације из политичких разлога – немогућност договора република око алокације инвестиција – доноси се одлука да невидљива рука тржишта, уместо непрестаних свађа руководства, буде регулатор економије... Више није функционисала политичка претпоставка централистичког планирања инвестиција – а то је бољшевичка фикција о безинтересним појединцима. Интерес се појавио, а како је реч о једнопартијској диктатури, он се могао легално уобличити само као национално-републички партикуларни интерес“¹⁸.

Поред тих економских, привредна реформа је отворила низ социјално-класних, политичких, националних и других проблема и тензија. Будући да је простор за решавање тих тензија био веома сужен и под строгом контролом државно-партијске олигархије, ти проблеми су експлозивно избијали на нешто „слободнијем“ простору националног и националистичког¹⁹. Тај еуфорични талас националног био је толико снажан да је од почетка продро у сам политички врх. На Осмом конгресу СКЈ (децембра 1964) први пут је наглашена национална припадност изабраних чланова руководства Партије, да би на следећем, Деветом конгресу (марта 1969) био уведен републичко-покрајински паритет у саставу савезног партијског руководства. Политичку артикулацију ове националистичке тенденције доживеле су нарочито на Десетој седници ЦК СК Хрватске (јануара 1970) на којој је критикован унитаризам и донета политичка платформа деловања СК Хрватске, која ће у основи представљати платформу националистичког сепаратистичког маспока 1970-1971. године.

---

18 Ласло Секељ, *нав. дело*, стр. 19.

19 То је нарочито видљиво у „Декларацији о називу и положају хрватског језика“ објављеној у Загребу 16. марта 1967; у усвајању амандмана I-VI на Савезни Устав, априла 1967, чиме је отпочело преуређење државе; у раду и одлукама Четрнаесте седнице ЦК СК Србије (марта 1967. године) на којој се први пут јавно говорило о албанском национализму и сепаратизму (Добрица Ћосић и Јован Марјановић су искључени из ЦК СК Србије); у масовним демонстрацијама Албанаца на Косову (новембра 1968); у тзв. Цестној афери у Словенији у лето 1969; у националистичком покрету у Хрватској 1970-1971. године.

Дакле, политичка олигархија Југославије је још средином шездесетих година јасно схватила да је национализам моћна политичка технологија за прибављање изгубљеног легитимитета и учвршћивања власти. Схвативши да се ни издалека не може носити са тешким економско-социјалним и политичким проблемима које је отворила привредна реформа, политичка олигархија је већ тада почела да извучи националну, односно националистичку карту. Та својеврсна политичка манипулација и инструментализација националног представљаће у наредном периоду (1971-1991) један од кључних узрока растакања Југославије. Југословенски комунисти су седамдесетих година направили радикалан заокрет у односу на своју интернационалистичку идеологију и широко су отворили врата национализму. Стварајући у Југославији републичке (националне) привреде не на принципу тржишта, већ на принципу договорне економије, они су положили основе тзв. комунистичком феудализму који је законито водио сепаратизму и дезинтеграцији.

На тај начин, дисперзија политичке моћи, без њене стварне контроле, и процес децентрализације, без демократизације унутар друштва, са политичком детерминантом једне партије и њене елите, генерисао је иманентну кризу модернизације и свој логички епилог доживео у национализму. „Како се развијала криза, тако је наступао национализам, јер национализам у Југославији након шездесетих година има не само системско порекло него је и производ система. Сам систем и из њега произашла олигархијска владавина променили су крајем шездесетих своју првобитну легитимациону основу: *уместо југословенства, то је национализам; уместо егалитаризма, национална економија...* Децентрализација је требало да одигра улогу супститута демократизације, што је, с обзиром на вишенационални састав Југославије, значило национални плурализам уместо социјалног и политичког плурализма²⁰.

Тако је национализам од механизма идеолошке манипулације прерастао у моћну политичку технологију за прибављање новог легитимитета власти, за супституисање политичких слобода националним и политичког плурализма територијално-националним плурализмом. Ове тенденције

20 Ласло Секељ, *нав. дело*, стр. 145.

су институционализоване и уздигнуте на ниво уставног принципа у Уставу из 1974. године који је унео и одређене конфедеративне елементе у југословенску федерацију. Устав из 1974. године је, заправо, увео један хибридни тип, „ни риба ни девојка“, федеративног и конфедеративног уређења. У теорији, он се узима као пример ретроградног историјског кретања од федерације ка конфедерацији. Федералне јединице (републике и „покрајине као конститутивни део федерације“) имале су низ елемената државности који нису својствени федерацијама: њихов правни поредак није строго подређен савезном, фактички имају *ius nullificationis* (право поништавања), њихов договор је оквир и детерминанта рада савезних органа и сл. На другој страни, савезни органи су само формално органи федерације. У бити, они немају сопственог политичког субјективитета, а њихов правни субјективитет је „испражњен“, јер су стварни субјекти републике и покрајине. Највиши савезни орган, Скупштина СФРЈ, конституише се и ради на принципу паритета и „консензуса“, а то значи да се одлуке доносе једногласно и да свака федерална јединица може *вето* блокирати доношење одлуке. Дакле, надлежност федерације фактички се своди на оно о чему се договоре републике. Овакав уставно утврђен статус, права и могућности југословенских република и покрајина као федералних јединица, потпуно су одударали од познатих модела федерације и нису били својствени федералним јединицама у компаративном федерализму²¹.

Дакле, под фирмом превладавања етатизма и развоја интегралног самоуправљања, Устав из 1974. је „демантирао“ савезну државу. Али, уместо тзв. удруженог рада²², на његово место су се монтирале републике и покрајине као државе суверених нација, што је водило наглом јачању националних јединица, тј. владавини привилегованих националних олигархија. Идеологија „радног народа“ из Устава 1963. године

21 Види: – Миодраг Јовичић, *Државност федералних јединица*, Издавачка задруга „Политика и друштво“, Научна књига, Београд, 1992, стр. 97-99.

22 Изрази „удружени рад“, „криза раста“, „плурализам социјалистичких самоуправних интереса“ и сл. спадају у језички и логички бесмислене речи и синтагме, које су у то време, као у типичне правно-политичке бајалице, успешно обављале идеолошко-манипулативну функцију. „Израз ‘удружени рад’ спада у оне ружне, бесмислене речи службеног политичког речника који је неосновано истиснуо традиционални израз, који је и Маркс радо употребљавао, ‘удружени радници’ (асоцијација).“ (Љубомир Тадић, „Националне страсти као замена за демократију“, интервју, *Књижевне новине*, Београд, бр. 709, 1986, стр. 1.

потиснута је новом идеологијом и идеацијом националног. „Пријашњу интегралну идеологију ‘радног народа’, која је сво становништво окупљала на платформи борбе против остатака свргнуте буржоазије и њених савезника, замењује грађанска идеологија хомогенизације становништва на националној основи“²³. У таквој ситуацији сужене су могућности да се у политичком систему артикулишу општи интереси целине²⁴. Доминантан је постао, и у политичком систему једино пропулзиван, парцијални интерес тзв. друштвено-политичких заједница (република, покрајина) и у њима доминантних националних олигархија.

Та збивања седамдесетих година могу се означити као припрема растакања друге Југославије, јер је зарад одржавања система политичких монопола створено затворено и статично друштво у којем су широко отворени процеси конфедерације и рефеудализације југословенске државе. Та држава ће све више постајати принудна и илузорна, јер је свака од југословенских република (и покрајина) разрађивала политичку стратегију свог живота као самосталне и суверене државе²⁵.

Иза ове уставно-правне форме Југославије врло брзо се показала јасно артикулисана: а) политичка стратегија релевантних политичких фактора свих југословенских народа да се конституишу у самосталне суверене државе; б) технологија прибављања новог легитимитета и задржавања монопола власти од стране националних елита; в) концепција Југославије као транзитне станице коју свака република може лако напустити на свом путу ка независности. На тим социјално-политичким претпоставкама и дубиозним уставно-правним принципима конципирана је југословенска федерација на „начин који је онемогућавао њено ефикасно функционисање и, пре или касније, водио је у суноврат“²⁶.

23 Иван Кувачић, „Идеологија средње класе“, *Praxis*, Загреб, бр. 9 (3-3), 1972, стр. 368.

24 Парадоксално је нарочито да су по Уставу из 1974. Југословени, у смислу националног идентитета, постали страном телом у властитој држави. Прво, зато што је у Савезној скупштини СФРЈ укинута дом чије су чланове бирали сви Југословени; и друго, југословенско друштво није више постојало у политичком смислу. Уп. Ласло Секељ, *нав. дело*, стр. 150.

25 Вид. – Слободан Самарџић, „Принудна заједница и илузорност њеног уређења“, у зборнику *Распад Југославије – продужетак или крај агоније*, стр. 65-76.

26 Миодраг Јовичић, *Државност федералних јединица*, оп. цит., стр. 99. У образложењу ове тезе Јовичић пише: „Описана квазидржавност југословенских република по Уставу 1974. била је основни разлог нефункционисања федерације током протеклих година и основни

Латентне снаге дезинтеграције и издвајања из Југославије постале су манифестне и у највишем правно-политичком акту земље – уставу. Ту чињеницу и „транзитни“ карактер Југославије (како су је, у ствари, стално схватале) ове снаге ће искористити за рушење Југославије.

3. АПОРИЈЕ НЕДОВРШЕНЕ ДРЖАВЕ

Неуспела модернизација представљала је непремостиву препреку у формирању Југославије као модерне (демократске) државе и политичке заједнице. Неуспела модернизација је у оба случаја тек отворила процесе структурне деконструкције аграрног друштва и његовог преласка у постаграрно, тако да се прва и друга Југославија јављају као типично традиционално, односно неотрадиционално друштво. Овај тип друштва спонтано тежи патримонијалној заједници као облику социјалне интеграције. Она је типично „политички“, „моноцентрични“, „полуазијски“ (Витфогел) тип друштва у којем сфера државе није одвојена од сфере грађанског друштва, политика од економије²⁷.

1. – Нова држава, Краљевина СХС, створена је *добровољним, политичким* уједињењем краљевина Србије и Црне Горе и територија ослобођених од Турске у Балканском рату и Аустро-Угарске у Првом светском рату. Она је стварана по узору на образац стварања уједињене Италије (1860) и Немачке (1871). Рушећи Османско царство и Аустро-Угарску српска држава није имала намеру да замени њихово господство већ да ослободи своје сународнике и сроднике.²⁸ Иако настала

узрок њеног распадања. Творци овог Устава – потичући из две републике које су Југославију прихватале као нужно зло, једни (Словенија), до отварања могућности да, са свим користима, напусте ‘транзитну станицу’ на своје путу у независност, други (Хрватска), као погодан заклон од кажњавања због геноцида учињеног у току Другог светског рата – конципирали су федерацију на начин који је онемогућавао њено ефикасно функционисање и, пре или касније, водио у суноврат. На свету вероватно никада није постојала држава у чије су темеље свесно уграђени механизми њеног неумитног разарања. Практично, онемогућивши било какву промену савезног устава, његови механизми су ишли на то да зграду југословенске уставности – спречавајући сваку поправку на њој – у повољним за њих околностима одједном сруше.“ (Исто.)

27 Уп. Зоран Ђинђић, *Југославија као недовршена држава, Изабрана дела*, књ. 1, Књижевна заједница Новог Сада, Нови Сад, 1988, 214 стр., Стјепан Гредел, „Друштвени покрети без друштвених промена“, у *Филозофија и друштво III*, Институт друштвених наука, Београд, 1990, стр. 235.

28 „Југословенска држава 1918. године није настала као претеча федералне Европе, нити

као добровољна заједница, у нову државу су унети различити политички интереси и циљеви, јер је свако у Југославију унео сопствене тежње и планове. Србија је настојала да стварањем заједничке државе коначно реши српско национално питање за оне припаднике српског народа који су живели у дијаспори под влашћу Аустро-Угарске, односно да најзад створи услове да сви Срби живе у једној држави. Поред тога, део српске политичке елите је настојао да у новој држави Србија успостави своју доминацију. На другој страни, циљеви Хрватске и Словеније били су стратегијски дијаметрално супротни: нова држава је требало да буде само „транзитна станица“ на путу независне државе. Стога су њихове политичке елите тежиле успостављању што лабавијих унутрашњих веза у новој држави; то је тактички потез у циљу стварања самосталне националне државе. У новој држави Хрватска и Словенија су стварале предуслове за пуни национални суверенитет и успостављање самосталних држава ова два народа, уз избегавање реперкусија за ратни пораз²⁹.

Овакви дијаметрално супротни стратегијски интереси политичких елита трију конститутивних народа артикулисали су својеврсну некомплетну, недовршену југословенску државу: ни унитарну ни сложену, ни федерацију ни конфедерацију. Овакав карактер државе са великом дисперзијом моћи без њене стварне контроле, представљаће главну препреку у функционисању политичког система Југославије³⁰.

Поред тога, противречја између ауторитарних и демократских тенденција судбински ће обележити политички систем обе Југославије. У првој Југославији, захваљујући, између осталог, либерално-демократској традицији укореењој

као заједница равноправних народа. Југословенска држава стварана је по узору на образац стварања уједињене Италије (1860) и Немачке (1871), њени народи уједињени су с крајњом намером да постану јединствена нација. У Европи великих држава, неизграђених националних идентитета, огорченог економског ривалитета и непремостивих царинских препрека, стварање једне велике балканске државе било је управо неизбежно. Нарочито је оно било у интересу Србије и српског народа, будући да је Краљевина Србија 1914. године била, поред Швајцарске, једина европска држава без територијалног излаза на море, док је свега трећина српског народа живела у границама своје матичне државе. На другој страни, нити један југословенски народ, осим хрватског, није имао државне традиције ни до краја изграђену националну свест. У време када је Аустро-Угарска почела да се распада њени Словени били су елементарно угрожени. Управо због ових разлога настала је прва југословенска држава.“ (Чедомир Антић, „Недовршена држава“, *Политика*, 19. јул 2006, стр.

29 Исто, стр. 240.

30 Види: Зоран Ђинђић, *нав. дело*.

у Србији, прва деценија је обележена полетом демократије и тековинама нововековног грађанског друштва (правна држава и владавина права, парламентарни плурализам, слободе и права грађана, слобода политичког организовања и сл.). Међутим, ауторитарна традиција спутавала је поменути демократски узлет и развој нестабилних и крхких институција грађанског друштва. Штавише, демократска опција је са увођењем диктатуре краља Александра Карађорђевића 1929. године дефинитивно блокирана и политички систем је попримио ауторитарне црте. Нарушена је равнотежа врховних власти у држави, јер је монарх умногоме суспендовао парламент, отежано је деловање опозиционих партија и парламентарних институција. (У раздобљу од 20 година измењено је 39 влада, а ниједна народна скупштина није завршила свој пуни мандат од четири године.)

2. – Апорије недовршене државе са великом дисперзијом моћи без стварне контроле поновиће се и у другој Југославији. Након краткотрајног политичког плурализма 1945-1946. године³¹ успостављен је политички систем диктатуре пролетаријата са монополом једне партије – КПЈ. Теоријски концепт и пракса политичког система по Уставу из 1946. године био је под доминантним утицајем стаљинистичке теорије и праксе. Политички систем је конципиран и фактички оствариван као диктатура Комунистичке партије Југославије. Наиме, Комунистичка партија (КПЈ, односно СКЈ) је била стварни носилац политичке власти коју она остварује преко државе и трансмисионих полуга (синдиката, народног фронта, организација омладине, жена итд.). Теоријска артикулација овог концепта политичког система ослањала се на Стаљинов модел диктатуре пролетаријата и на теорију о „народној демократији“.

Шездесетих година, иако је напуштен Стаљинов егземпларни модел диктатуре пролетаријата, политички систем Југославије је остао неконзистентан и амбивалентан. Као компромисни израз реалних противречја и односа социјално-политичких снага покрета и поретка у југословенском друштву, формулисан је концепт диктатуре пролетаријата као класно-

31 Види: Војислав Коштуница и Коста Чавошки, *Страначки плурализам или монизам: Друштвени и политички систем у Југославији 1944-1949*, ЦФДТ, Београд, 1983.

политичке суштине самоуправљања. На тај начин, два одвојена, умногоме различита, колосека којима су се кретали главни трендови у југословенском друштву теоријски су повезана идеолошком илузијом о њиховом спајању већ у блиској будућности. Али у условима кризе осамдесетих година ова амбивалентност политичког система и противречја која из ње произлазе заострена су, а распрснуте политичке илузије довеле су у питање ту „идеолошку оптичку варку“. Јер, што смо ближи том „историјском сусрету“, „тачки додира“ друштва и државе, покрета и поретка, слободе појединца и политичке власти – алиас самоуправљања и диктатуре пролетаријата као различитих колосека по којима су се одвијали главни процеси политичког система – та тачка је, као линија хоризонта, све више измицала.

Из тих разлога је осамдесетих година критички доведена у питање ова амбивалентност југословенског политичког система базираног на различитим инкомпатибилним принципима самоуправљања (демократије) и диктатуре пролетаријата. Јер, та два у основи супротна елемента политичко-институционалног система имају своје посебне организационе принципе и организационе структуре. „Организацијски принцип самоуправне демократије јест децентрализација, док је организацијски принцип диктатуре пролетаријата демократски централизам. Организацијска структура социјалистичке демократије јест систем радничког самоуправљања и делегатски систем. Организацијска структура диктатуре пролетаријата јест лењинска партија“³². Заправо, амбивалентност политичког система СФРЈ огледала се у антиномији између *демократије* – самоуправне институционалне фасаде, и *диктатуре* – политичке олигархије као садржинског израза велике дисперзије политичке моћи без њене стварне контроле.

Ово критичко преиспитивање амбивалентности и антиномија политичког система Југославије резултираће прво оспоравањем и одбацивањем диктатуре пролетаријата, а потом и дефинитивним крахом интегралног самоуправљања. Тиме су поткопани сами темељи политичког система који ће се крајем осамдесетих година напосто урушити.

32 Јосип Жупанов, *Маргиналије о друштвеној кризи*, Глобус, Загреб, 1983, стр. 16.

Дакле, неуспела модернизација изразила се у политичком систему прве и друге Југославије у облику неконзистентне, недовршене државе и у антиномији демократија-диктатура. Покушаји да се процеси модернизације убрзају средствима државне присиле и централизације имали су као последицу у оба случаја: а) стварање јаке ауторитарне (местимично и тоталитарне) државе; б) апсолутну доминацију политике схваћене као аутократска власт олигархијских група над свим сферама човековог живота; в) владавину мањине (партијске, војне, националне) уместо демократије; г) грубо кршење слобода и права човека; д) непостојање правне државе и владавине права. Прва и друга Југославија су се распале зато што нису успеле да се трансформишу у демократску заједницу народа. Југославија је била, како је то тачно уочио Зоран Ђинђић, недовршена држава. Цена њеног опстанка била је успостављање ауторитарних влада и рушење крхких, неразвијених демократских установа.

4. АПОРИЈЕ СПОЉАШЊИХ СИЛА

Да би се осветлила анатомија дисолуције Југославије и да би се разумеле главне детерминанте њене дезинтеграције, неопходно је оптику анализе усмерити и на међународни план и југословенску агонију сместити и тумачити у глобалном геостратешком контексту као рефлекс глобалних престојавања унутар успостављања новог поретка светске моћи. Уосталом, спољашње окружење и детерминанте међународних сила имале су у целокупној историји југословенског простора одсудан, а често и пресудан утицај. Ти „међународни чиниоци“ и „страни интереси“ пратили су и умногоме детерминисали смер борбе југословенских народа (посебно Србије и Црне Горе) за национално ослобођење и конституисање независне државе. „Велике силе су југословенске земље спајале или раздвајале и комадале, препродавале или их бацале у вртлоге међусобних ратовања.“³³

Веома поједностављено, може се рећи да је тај интервенционизам спољашњих сила деловао противречно: а) као одлучна препрека стварању југословенске државе

33 Мирослав Печулић, “У зачараном кругу политике”, стр. 62.

(Аустро-Угарска, Немачка, Италија, Ватикан, Турска); б) као срачуната подршка стварању Југославије као својеврсне европске „тампон-зоне“, коју су пружиле западноевропске земље, Русија и Америка, било као противтеже германско-италијанском експанзионизму, било као чиниоца равнотеже према Русији.

Судбина Југославије, њен настанак, (не)стабилност и распад у оба случаја зависио је од променљиве равнотеже и утицаја тог спољашњег интервенционизма. Југославија се, заправо, у оба своја историјска облика јављала као резултанта различитог дејства спољашњих сила. Стога није нимало случајно што је прва Југославија настала, пре свега, као резултат пораза аустро-немачке империјалне моћи, и што је друга Југославија обновљена на поразу немачке војне моћи. Исто тако, није случајно што се Југославија распадала успостављањем глобалног поретка моћи – Хитлеровог *Neue europäische Ordnung* четрдесетих година и тзв. новог светског поретка деведесетих година XX века. Изгледа да у Југославији постоји нешто што је сметња глобалном поретку моћи.

Из тих разлога спољашњи фактор се не сме превидети у објашњењу драматичних збивања на југословенском простору. Јер, он није само детерминанта; он и конституционално твори претпоставке како настајања тако и распада Југославије.

У објашњењу драматичних збивања на југословенском простору не сме се превидети утицај спољашњих сила. Јер, спољашњи фактор није само детерминанта, он и конституционално твори претпоставке како настајања тако и распада Југославије. У новим односима зависности и доминације (центар – полупериферија – периферија, метропола – сателит), који су успостављени у свету након рецесије седамдесетих година, Југославија је морала да прихвати судбину зависне периферије, тзв. структуралног везивања и стварног подређивања у оквирима „новог светског поретка“. Она није искористила шансу која је постојала у односима снага крајем осамдесетих година – да се укључи у пирамиду новог поретка по моделу „помоћ развоју“ (на начин како су укључене Грчка, Шпанија и Португал). Уместо тога, Југославија се у сплету унутрашњих и међународних околности

почетком деведесетих година суновратила у грађански рат с далекосежним трагичним последицама.

Утицај међународних чинилаца и великих сила на југословенску кризу деведесетих година није био ни једнозначан ни једносмеран. На једном полу груписали су се током 1989–1990. године германски и делимично итало-ватикански и балкански чиниоци (Албанија, Турска, Бугарска) који су тежили дестабилизацији и рушењу Југославије. На другом полу у то време се нашао круг моћних међународних чинилаца који су тежили територијалном и државном очувању Југославије (руски, западноевропски и амерички чинилац). Међутим, заоштравање југословенске кризе и распламсавање рата 1991. године у Словенији и Хрватској и 1992. године у БиХ, у којем су унутрашњи фактори деструкције југословенске државе однели превагу, добило је кобну резонанцу у међународним чиниоцима, чије се тежиште померило ка супротном полу – разбијању и распарчавању Југославије. На тај начин је међународни фактор био дубоко инволвиран у збивања у Југославији, да би касније, прихваћен од свих страна у сукобу, израстао у кључног, али не и непристрасног актера у решавању југословенске кризе. Тај фактор је учествовао у смиривању сукоба у Југославији (слањем посматрача, мировних трупа, организовањем преговора зараћених страна и сл.). Али, он је неретко, слéдећи своје парцијалне интересе, (не)свесно доприносио распиривању сукоба и одлагању мирних решења.

Дакле, у почетку југословенске кризе 90-их година унутрашњи узроци су имали улогу нужног, а спољашњи чиниоци улогу довољног услова за распад Југославије. Међутим, током ратних сукоба крајем 90-тих година све више се показује да су унутрашњи чиниоци били повод а да су спољашњи фактори били главни разлог разарања.³⁴

Један од резултата оваквог деловања унутрашњих и међународних детерминатни распада Југославије јесте концентрација српског народа у Србији и у много мањем броју уз њене границе – у Босни и Црној Гори. Тиме је

34 Опшрније о томе писао сам у раду: „Реконфигурација светског и европског система моћи и распад Југославије“, у: Перспективе имплементације европских стандарда у правни систем Србије, приредио Стеван Лилић, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2013, стр. 42-59.

завршено пет столећа дуго раздобље народне расутости Срба широм Балкана. У контексту нове реконфигурације светског и европског система моћи јасно је да, осим потребе да читаво Балканско полуострво буде укључено у Европску унију, на просторима бивше Југославије више нема стварне потребе за стварањем великих и сложених држава.

5. ЗАКЉУЧАК: ОД ЈУГОСЛАВИЈЕ КАО НЕДОВРШЕНЕ ДРЖАВЕ ДО ПОСТЈУГОСЛОВЕНСКИХ НЕДОВРШИВИХ ДРЖАВА

У анализи детерминанти распада прве и друге Југославије настојао сам да укажем да распад и ратови који су вођени на југословенском тлу имају дубље узорке, да нису само локална балканска збивања већ да имају и глобалне импликације. Стога се дисолуција СФРЈ може објаснити само применом мултитеоријског дискурса (различитих теоријских парадигми и модела). На турском балканском тлу на којем су натајале прва и друга Југославија, прожимају се и сударају светови Истока и Запада, Европе и Азије, те је југословенска држава нужно морала да буде плуралистичка мултикултурна заједница. Одређених интегративних сила је без сумње било, али се показало да су дезинтеграционе силе, које су дубоко у темељима те заједнице, односиле превагу приликом одређених односа снага, унутрашњих и спољашњих.

У целини посматрано, процеси који су довели до распада СФРЈ још нису завршени и да се даље врши државно-политичка прекомпозиција јужнословенског простора у складу са новим геополитичким оквирима. У том контексту, научницима и истраживачима предстоји напор да: 1) У процесима који су проузроковали распад југословенске државе, уоче тенденције од општег значаја за правно-политичку науку (механизми и методи „постхеројског рата“, ерозија међународног права, стратегија тоталне изолације државе и читавог народа из међународне заједнице, преузумпција ограниченог суверенитета и легитимизација ограничене војне интервенције и сл.). 2) У том контексту истраже како носиоци светског и европског система моћи уместо стварања великих и сложених

држава на Балкану, теже да читаво Балканско полуострво укључе у Европску унију. 3) Осветле српско питање које је на драматичан начин отворено дезинтеграцијом југословенске државе. Оно је поново отворено као кључни елеменат познатог Источног питања које, у оптици нове геополитике, опет добија на значају. Како се, на основу изложеног, могу утврдити одређене историјске константе, које проузрокују сталну лабилност државно-правних творевина на јужно-словенској територији. 4) На тај начин на тлу бивше Југославије створено је трусно политичко тло које великим силама пружа могућност да и у будућности у складу са својим интересима спајају или комадају и раздвајају постјугословенске државице а њихове народе манипулишу и бацају у вртлог међусобних сукоба.

Реконфигурација светског система моћи која се успоставља крајем XX века довела је у питање три конститутивна елемента државе (територија, становништво, сувереност) – у земљама у транзицији и земљама периферије и полуферије у Новом светском поретку. То је имало за последицу структурална зависност и стварна подређеност земаља Периферије од Центра. Структурална зависност се огледа у зависности од индустријског и финансијског капитала и технологије Центра, и у томе да се у интернационализованом производном процесу привреде појединих земаља доведе у позицију „делимичног рацника“. Док је у класичном колонијализму било присутно формално супсумирање привреде колоније, сада је на делу у условима квазинезависности и ограничене суверености земље Периферији – стварно супсумирање њене привреде Центру. Од зависности која је спољашња, одржавана путем политичке принуде, она се преображава у унутрашњу, органску зависност. У таквој ситуацији периферна земља остаје и даље подређена метрополском капиталу Центра, при чему је спречена да ствара сопствени аутономни механизам развоја и осуђена на спиралу дужничког ропства и неразвијености.

Дакле, четири апорије Југославије које смо анлаозирали имале су за последицу да су и прва Југославија (Краљевина Југославија) и друга Социјалистичка Југославија биле недокончане државе, да су доживеле трагични ратни епилог. Постјугословенске државе настале на развалинама друге Југославије, у условима глобализације и транзиције егзистирају

распете на истим противречјума, сада као *недовршене државе*, које ће таворити на споредном колесеку историје, као периферне земље са омчом неолиберлног ропства око врата, у којој су на делу ауторитарни поредак са партијским Левијатаном и отуђеном влашћу компрадорских елита.

Литература

Антонић Слободан, *Заробљена земља*, Откровење, Београд, 2002.

Антић Чедомир, *Истројија и заблуда*, Еволта, Београд, 2005.

Брајфорд Јован, *Теорија завере, Србија против „новог светског поретка“*, Београдски центар за људска права, Београд, 2006.

Голубовић Предраг, *Држава у покушају*, Службени лист, Београд 2003, стр. 227.

Гределъ Стјепан, „Друштвени покрети без друштвених промена“, у *Филозофија и друштво III*, Институт друштвених наука, Београд, 1990, стр. 235.

Ђинђић Зоран, *Југославија као недовршена држава, Изабрана дела*, књ. 1, Књижевна заједница Новог Сада, Нови Сад, 1988, стр. 214.

Жупанов Јосип, *Маргиналије о друштвеној кризи*, Глобус, Загреб, 1983, стр. 16.

Јовић Дејан, *Југославија - држава која је одумрла., Успон, криза и пад Четврте Југославије*, Прометеј, Б92, Загреб, Београд, 2003.

Јовичић Миодраг, *Државност федералних јединица*, Издавачка задруга „Политика и друштво“, Научна књига, Београд, 1992, стр. 97-99.

Ковачевић Слободанка, Дајић Путник, *Хронологија Југословенске кризе 1942-1993*, ИЕС, Београд, 1994.

Коштуница Војислав и Чавошки Коста, *Страначки плурализам или монизам: Друштвени и политички систем у Југославији 1944-1949*, ЦФДТ, Београд, 1983.

Кувачић Иван, „Идеологија средње класе“, *Praxis*, Загреб, бр. 9 (3-3), 1972, стр. 368.

Лазић Младен (приредио), *Рачји ход, Србија у трансформацијском процесу*, Филип Вишњић, Београд, 2000.

Обеновић Зоран, *Србија и нови поредак*, Градина/ИФДТ, Београд, 1992.

Накарада Радмила, *Распад Југославије, Проблеми тумачења, суочавања и транзиције*, Службени гласник, 2008.

Печујлић Мирослав, „У зачараном кругу политике“, у књизи *Рађање јавног мњења и политичких странака*, Институт за политичке студије, Београд, 1992, стр. 41.

Печујлић Мирослав, *Хоризонти револуције*, Институт за политичке студије, Београд, 1970.

Самарцић Слободан, „Принудна заједница и илузорност њеног уређења“, у зборнику *Распад Југославије – продужетак или крај агоније*, стр. 65-76.

Секелј Ласло, *Југославија – структура распадања*, Рад, Београд, 1990, стр. 20.

Секулић Исидора, „Балкан: белешке једног балканофила“, *Изабрани есеји*, приредио Ђорђе Ј. Јанић, Академска књига, Нови Сад, 2010, стр 335-339.

Стојановић Светозар, „Пропаст комунизма и разбијање Југославије“, Филип Вишњић, Београд, 1995.

Тадић Љубомир, „Националне страсти као замена за демократију“, интервју, *Књижевне новине*, Београд, бр. 709, 1986, стр. 1.

Đokić Dejan, *Yugoslavism, Histories of a Failed Idea 1918-1992*, Hurst & Company, London, 2003.

Toynbe Arnold, *A Study of History*, Oxford University Press, 1977.

Jovica Trkulja**THE APORIA OF THE YUGOSLAV STATE****Resume**

The paper is dedicated to the determinants of the disintegration of the first and the second Yugoslavia. The aim of the analysis is to show that the disintegration and wars in the Yugoslavian soil have deeper determinants, which are not only local Balkan events, but also have global implications. The author believes that the dissolution of the SFRY (Socialist Federal Republic of Yugoslavia) can only be explained by applying multiethnic discourse (different theoretical paradigms and models): geopolitics and historical processes of long duration, the world system paradigm, theories of failed modernization, structural dependency, unequal exchanges, development of underdevelopment, repression of the international division of labor, limited sovereignty, nationalism as political technology and the like. The determinants of the breakup of Yugoslavia are linked to four of its aphorisms: 1) failure to modernize, 2) incomplete states and political communities, 3) ethnic, religious and cultural pluralism, and 4) the effects of external forces. His thesis is that the processes that disintegrated the SFRY were not an expression of the conflicts of civilizations in the Balkans, nor the triumph of liberalism over totalitarianism, but of concrete state-building interests of the conflicting parties, both internal and international. Separatist movements in the SFRY were used at a convenient political moment as a means of decomposing the geopolitical space of the Balkans in accordance with the interests of the great powers. Under the influence of the new reconfiguration of the world and European system of power, the Yugoslavia state was destroyed. Instead of Yugoslavia, a number of small, dependent, incompatible, pseudo-state entities were constituted under the dominance of new world power holders.

Keywords: determinants of the disintegration of Yugoslavia, the failure of modernization, the tendency of integration and disintegration, the contradictory Yugoslavia state, the influence of external forces.

---

* Овај рад је примљен 12. априла 2019. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 30. априла 2019. године.